

KRETZOI MIKLÓS ÖNÉLETÍRÁSA

Abstract

Dr. Miklós Kretzói, known to his students and followers as Miklós bácsi compiled his own biography in his last year as a 'necrology resource', in order to supply us with the necessary facts. We think it is most useful to publish this short communication without any changes.

The autobiography of Dr. Miklós Kretzoi is a brief summary of his activities during his long life for Hungarian and international research of geosciences in the widest sense. He closed his thoughts in a characteristic manner: 'I left out of this summary committees, board memberships at home and internationally, honours, awards (among them, the highest Hungarian scientific award called Széchenyi-prize) - the biography should tell you what I did and not how it was received'.

The manuscript was arranged by Levente Fűkőh (Mátra Museum, Gyöngyös)

Kivonat

Dr. Kretzói Miklós, vagy ahogy tanítványai, tisztelői emlegették, Miklós bácsi élete utolsó éveiben összeállította önéletrajzát, „amiből mindenki kiveszi a szükséges adatokat”. Úgy gondoljuk, akkor cselekszünk leghasznosabban, ha elképzelésének megfelelően ezt a rövid írást változtatás nélkül közreadjuk.

Dr. Kretzoi Miklós életrajzi írása tömör, leegyszerűsített összefoglalása mindannak, amit hosszú élete során tett a magyar és egyetemes földtudományok terén. Gondolatait sajátosan, rá jellemző módon zárja: "Kihagytam az akadémiai bizottság, elnökség, tagságok, valamint a nemzetközi és hazai tiszteleti tagságokat, akadémiai díjakat és Széchenyi-díjat - az életrajz azt tartalmazza, amit én csináltam, nem a "fogadtatást".

A kéziratot gondozta és közreadja Fűkőh Levente (Mátra Múzeum, Gyöngyös)

KULCSSZAVAK: KRETZOI MIKLÓS, ÉLETRAJZ

KEYWORDS: MIKLÓS KRETZOI, BIOGRAPHY

Én pedig - a divat kedvéért - a génekkal kezdhethetném, hangsúlyozva, hogy az ősök egész légióját kellene antropológiailag ismernünk - nem csak a vezetéknevünket hozó apa (és legfeljebb még az anya) néhány tulajdonságát, amikből képességeinket eredeztetjük. Ebben a vonatkozásban elég reménytelen helyzetben vagyok.

Névadó apai őseim krétai ikonfestők voltak. A Földközi tenger keleti felén a XVI-XVIII. században uralkodott állandó háborúk és népirtás elől menekülők Spanyolország, Olaszország felé vették útjukat - ők északnak, előbb a görög-bolgár partvidék felé menekültek, ahol türk-bolgár hatásra vezetéknevük oi-végződése alakult ki (mint pl. Trubeckoi, Ozansoi, Beregovoi, stb.). Innen húzódtak É-nak Erdélybe, ahol nevüket a kolozsvári Szent Mihály-templom freskói őrizték meg. Utódaik a helybeli görög kereskedő-rétegbe olvadtak be (Balomiri, stb.). A XVIII. század vége felé viszont mind gyakoribb a magyar (székely) családnevek megjelenése a családfán (Molnár, Bartha, Koncz, stb.). Nagyapám volt az első, aki közszolgálatba lépett, bár a diplomata pályát az elgondolásait nem osztó k. u. k. külügyminiszter személyétől függően megszakította, illetve befejezte és a magánéletbe vonult vissza.

Anyai ágon az ősök eredetileg Rajna-vidéki szőlőművelők voltak (Nonne, Rottenbiller, Wiesmüller családok). A XVIII. század közepén

Magyarországra, az akkori Pestre vándoroltak ki, ahol - a szőlőművelésre nem alkalmas területen - kertészkedésre váltottak át, az akkori városterület határain (mai József- és Ferenc-körúton) kívüli részeken. A város rohamos terjeszkedésével a széles kertészet-sáv megszűnt és telekparcellázásra, illetve ezek beépítésére tértek át, egyesek pedig az adminisztrációba kapcsolódtak be, elsősorban a Rottenbillerek, míg az én felmenőim mint építőmesterek, bérházépítők és tulajdonosok, "magánzókként" folytatták életüket.

Szüleim, mint festőművészek, szintén a "magán-szektorban" mozogtak.

Magamra térve át:

Születtem 1907. február 9-én, Budapesten. Szüleimtől - mint egyke-gyerek - igen gondos otthoni nevelésben részesültem, játékok, mesekönyvek és rajztömbök közt éltem 8 éves koromig - pajtásoktól gondosan távol tartva (nehogy tőlük esetleg valami rosszat tanuljak). Az elemi iskola 4 osztályát ezért magántanulóként végeztem másfél év alatt, hogy ne kerüljek időhátrányba kortársaimmal szemben. Viszont 4 év hátrányom volt velük szemben a közösségbe illeszkedés tekintetében. Ez meg is maradt: visszahúzódó, csak saját magára támaszkodó lettem. Hobbym is egyszemélyesen művelhető volt: az állattan és csatahajók. Előbbi lett életpályám gerince, utóbbi az elérhetetlen szerelem.

Természetrájk-földrajz szakra iratkoztam be az - akkori - Pázmány Péter Tudomány-Egyetemre. Fél év alatt rájöttem, hogy a kötött tárgycsoportosítású tanmenet nem felel meg elgondolásaimnak. Akkor nem értettem a helyzetet. Viszont találtam egy megoldást: ún. szabad bölcsész lettem - így magam választottam ki a tárgyakat, amelyeket - most már önképzésemhez - fontosnak találtam. Szerencsém volt: fölvettem többek közt Kadić Ottokár magántanári tárgyát és az ehhez kapcsolódó "Oszteológiai gyakorlatok" címen meghirdetett kollégiumát. A kezelőasztalhoz vezetett és egy nagy halom csontra és csonttöredékre mutatott. "Ezeket válogassa szét, külön-külön kupacokban tartva az alakra hasonlókat. Ha ez megtörtént, vegyen ki a vitrinekből egy-egy csontvázat és az egyes kupacokban tartott csontokat a csontváz megfelelő csontjával hasonlítsa össze. Ha egyezik az alakjuk, tudhatja, melyik állatnak a csontjait válogatta egy-egy kupacba. Így megtudja, milyen állatfajokat képvisel a kirakott csontanyag" - bölintott és faképnél hagyott. Legközelebb újabb csontheget várt - már tudtam, mit kell tennem. Ez többször megisméltődött, míg végül egyszerűen kijelentette: "A tavalyi csákvári ásatásom jelenkori állatsont-anyagát határozta meg. Akarja a jégkorszaki anyagot is feldolgozni?" Természetesen boldogan vállaltam. "Összehasonlító irodalmat a könyvtárban talál." És megmutatta a könyvtár bejáratát.

Itt újabb szerencse ért: a könyvtár vezetője akkor Lambrecht Kálmán volt, a madarak őslénytanának világviszonylatban vezető specialistája, az őslénytan világirodalmának kiváló ismerője. Bemutatkozásomon (K.M. paleomammológus) elmosolyodva (elsőéves egyetemi hallgató voltam) kezembe nyomott néhány gazdagon illusztrált régi monográfiát és visszaindított a csontkupacokhoz. Mikor ezzel is megbirkóztam, "professzorom" kicsit aggódó arccal közölte, hogy a jégkorszaki réteg alatt volt egy másik is Csákváron, amelyikben egészen eltérő kinézésű állatsontok vannak. Ennek is nekiestem és további sorsomat eldöntő szerencsémre kiderült, hogy mind a földtörténet, mind az élet története szempontjából teljesen új korszak igen bőséges dokumentációja került a kezünkbe, tehát nem "további adat", hanem a földtan és őslénytan területét világviszonylatban jelentősen előrevivő, új ismeret birtokába jutottunk. Az ezt ismertető publikáció hatása kettős volt. Egyrészt akárhova mentem külföldön, kongresszusokon, vagy kutatóközpontokban ismerősként fogadtak és egyenlő "súlyú" tárgyalóként (nem pedig másodéves egyetemi hallgatóként). Itthon viszont a világgazdasági krízis kellős közepén (és a 7 éves kinevezési tilalom első éveiben) egyszerre veszedelmes versenytárs lettem.

Ugyanakkor egész további tevékenységemet döntően befolyásoló szerencsém volt, hogy

kapcsolatba kerültem báró Nopcsa Ferencsel, aki 1927-1930 közt volt a Földtani Intézet igazgatója. Röviden: tőle tanultam meg tudományosan gondolkodni, nem csak adatokat összehordani.

A tőle kapott elvi-módszertani szemlélettel megerősödve, Méhely Lajos (későbbi professzorom) az 1890-es évek és 1914 közt született monografikus munkái tanítottak meg arra, hogyan lehet - és kell - a gondolat-szikrákból összefüggő gondolatsort felépíteni.

1930-ban ledoktoráltam (őslénytan-földtan földrajz tárgyakból).

A szűkebb szakterületemen való elhelyezkedés leghalványabb reménye nélkül geológusként 1933-ban az akkor újraindult petróleum-kutatásban helyezkedtem el: a Dunántúlra kutatási engedélyt kapott Eurogasco (későbbi nevén MAORT - a Standard Oil of New Jersey leányvállalata) térképező geológusa lettem és maradtam is 1940-ig. Itt feladatom a Dunától a Muráig-Drávaig terjedő széles sáv - egy 1-2 km vastag üledékmedence - térképezése volt. Kezembe nyomtak egy csomó üres térképet és elindítottak a terepre "majd meglátjuk" direktívával. Miután nem az olaj keletkezésének, hanem felhalmozódásának helyét kellett kijelölnünk, azt vizsgáltuk, hogy a rétegek eredeti - vízszintes - helyzetükből mennyire mozdultak ki, mennyire hullámos a lefutásuk, vagy egymáshoz viszonyítva milyen mértékben és hol zökkentek le és mindezt térképen rögzítettük. Ugyanis a rétegeket alkotó finomabb-durvább homokszemcsék közti hézagterefogatot kitöltő gázok-folyadékok - amennyiben a réteg fölött folyadék-átnemeresztő (tömött) agyagréteg települt - fajsúly szerint töltik ki a szemcsehézagot, vagyis a gázok legfölül, alattuk a kőolaj, végül legalul mint legnehezebb fajsúlyú folyadék, a víz következik. Így a meggyűrt rétegsor felboltozott szakaszaiból várhattuk a földgázt és az olajat. 12 ilyen boltozatot sikerült kimutatnom - ezekből nyertük és nyerjük - a később feltárt alföldiek mellett mindmáig olaj, illetve olajszármazékainkat.

Eközben 1938. évi munkajelentésemben megemlítettem, hogy miután a tengervíz élőlénytartalma (biomassza) a trópusi-mérsékelt-arktikus tengerek összehasonlításában 1:10:1000 arányt mutat, logikus, hogy utóbbiakból várhatjuk a legkedvezőbb olajnyerési lehetőségeket. A MAORT olaj-termelése az akkori magyar igényeket ugyan kielégítette, világviszonylatban viszont jelentéktelen volt. A vállalat vezetése - félve a Standard érdeklődésének esetleges "másfelé" fordulásától - közölte velem, hogy amennyiben a jövőben hasonló "szamárságokat" jelentek, lemondanak további tevékenységemről a vállalatnál. Így az arktikus olaj története - évek múlva - orosz, kanadai, norvég, angol eredményekről számolhatott be.

Mikor a bécsi döntés révén számos budapesti kutatói hely megüresedett, mert viselője erdélyi, főleg kolozsvári állásba távozott, e helyek egyikébe, a Magyar Nemzeti Múzeum Föld- és Őslénytárába kaptam kinevezést, ahol végre paleontológus lehettem - legalább is papíron. Rá kellett ugyanis jönnöm, hogy a muzeológus fogalom sok mindent tartalmaz, ami igen eltérő elvárásokat fed. Ez természetesen elsősorban aszerint, hogy 1-2 személyes kisvárosi gyűjteményekről, vagy országos, nagyobb és kisebb, tárgy- és gyűjtőkörileg eltérő egységek alkotnak "Múzeum" gyűjtőfogalomban összefogott egységet. Ezen belül a szerepkörök a menedzser ("vezető"), terepspecialista (gyűjtő vagy ásató), anyagkonzerváló, leltározó, nyilvántartó, rendbentartó, végül a gyűjteményben elhelyezett anyagot tudományosan feldolgozó (specialista) szakember. Ezen kívül, amiről általában (felettes hatósági szinten könnyen meg szoktak feledkezni) kiállítás-rendezői adottságokkal rendelkező, ismeretterjesztő tehetséggel megáldott dolgozók, akik nélkül a gyűjtemény csak anyagraktár. E követelmény adminisztratív megoldása (a muzeológus munkája egyharmadban anyagkezelő, egyharmadban tudományos eldolgozó, tanulmányozó, egyharmadban pedig kiállítás-rendező - a mai (elvárható szerényebb) követelmények mellett is csődöt jelent - vagy minőségi, vagy mennyiségi teljesítményben, de inkább mindkettőben.

Külön szerencsémnek mondhatom, hogy Tasnádi Kubacska András, akkor a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tanácsosa, egyrészt kivételes kiállítás-tervezői és rendezői tehetségével létrehozott egy minden elvárást kielégítő föld- és élettörténeti kiállítást, másrészt - nem múzeumi forrásból - lehetővé tette, hogy a Lőcse közelében fekvő Gombaszög, és a Nagyváradtól DK-re fekvő Betfia határában ásatást folytassak. Ezek tették lehetővé, hogy egyrészt a nemzetközi földtani-őslénytani "naptárt" a Bihari és a Betfiai szakaszokkal egészítsem ki, másrészt az ebben az időszámban az európai földtörténeti nevezékta - és ezen keresztül gyakorlatban - uralkodó zavart megszüntessem.

Időközben mindinkább tarthatatlanná vált a háborús veszteségek miatt a földtan területén kialakult helyzet. A Magyar Királyi (később Állami) Földtani Intézetnek alapítása (1869 óta) az ország földtani térképének elkészítése és ennek segítségével a hasznosítható ásványi nyersanyag előfordulások és területek, vízadó rétegek, főleg azonban energiaszolgáltatók (szén, gáz, olaj) előfordulását valószínűsítő üledékek kijelölése voltak a feladatai. E munka zömében - legalább is első évszázadában - területileg körülhatárolt rétegek keletkezése idején uralkodott környezeti viszonyok (nyílt, vagy beltenger, mocsár, erdő, rét,

folyó, száraz éghajlat stb.) rekonstrukciója volt a begyűjtött és tanulmányozott őseletmaradványok (kövületek) vizsgálatára alapított sorrendjét, esetleg hiányát volt hivatva tisztázni. Ezt a munkát (begyűjtés, preparálás) kezdetben maga a geológus végezte, de az ismeretanyag rohamos bővülésével mindinkább a specialista paleontológus munkája lett. Ebben különbözik a múzeum és kutatóintézet szerepe: a múzeum, hacsak nem igen gazdag, ajándékokra van utalva, míg a kutatóintézet - esetünkben a földtani intézetek - alapvető munkakövetelményként gyűjtik, nagy feltárásokon, terjedelmes és igen költséges ásatásokon szerzik a szükséges dokumentumokat. Így történhetett, hogy a Nemzeti Múzeum közel 2 évszázad alatt töredékét tudta a Földtani Intézet feleannyi idő alatt tervszerűen begyűjtött őslénytani anyagának megszerezni.

Ilyen körülmények közt elkerülhetetlen követelményként jelentkezett annak az igénye, hogy a gerinces őslénytani anyag továbbfejlesztésére és tanulmányozására - a II. világháború végével Ausztriába áttelepült specialista (Mottl Mária) elárult helyére - a Földtani Intézet állományába lépjek át, melynek világhírű dokumentációs értékű gerinces gyűjteményében amúgy is voltóról éveimben dolgoztam.

A Földtani Intézet nyújtotta lehetőségeket felhasználva megvalósíthattam régi tervemet: az ún. klasszikus, a tengeri üledékek ősmaradvány-anyagának korszakról-korszakra történő változására alapított földtörténeti "naptár" mellett, a szárazföldek történeti változásainak-alakulásának időrendjét is rögzíteni. Az ok kettős: egyrészt a földtörténet utolsó 15-20 millió évében a szárazföldek-tengerek eloszlása annyira közeledett a mai állapothoz, hogy a tengeri képződmények alapján felállított rendszert már mind kevesebb, végül csak a mai tengerpartok keskeny sávjában tudtuk felhasználni, másrészt, miután a tengeri és szárazföldi területeken nem egyidejű az üledékakkumuláció, illetve letarolás - érthetően - felváltva dominál. Ezt felismerve, már 1938-ban nyomatékosan hangsúlyoztam egy, a tengeritől független szárazföldi korbeosztás és nevezékta szükségességét. Ezt 1941-ben el is végeztem - kb. 2 hónappal azelőtt, hogy az Egyesült Államokban az ún. Wood-Bizottság ugyanezt megtette. Őket követően Hollandiában is felállítottak egy helyi rendszert.

1956-ban a Nagy Imre kormány az Intézet vezetésében változást eszközölt. Át kellett vennem az igazgatói beosztást, amit félévvel vállaltam, avval az indokolással, hogy ez az idő elég lesz a legfontosabb változtatásokra, az Intézet alapvető kutatási tevékenységének visszaállítására. Főleg az osztályok számának és jellegének a főbányatanácsos rangú főgeológusok számától és -

jobb esetben - specializációs irányától függő rendszerének azonnali átszervezését láttam szükségesnek. Az új szervezeti egységek az Intézet földtani-területi nagyegységei (regionális területi osztályok, mint Bakonyi, Mecseki, Bükkhegységi, Mátrai, Tokaj-Hegyaljai, Alföldi osztályok), illetve laboratóriumi és egyéb szakterületi igényei (kémiai-fizikai, üledékföldtani laboratóriuma, Őslénytani és Múzeumi osztály, Könyvtár, Térképgyűjtemény, Kiadványszerkesztőség, Rajzosztály és Fényképlabor) szerint épültek fel.

Ha nem is fél év múlva, de 1958 elején átadhattam a vezetést és visszatérhettem rétegtani-életttörténeti kutatásaimhoz. E munkám részben a 3-1 millió év közti időszáv szakaszokra való felosztására és ezen belül a környezeti viszonyok megismerésére (Villányi-hegység, Csarnóta) terjedt ki, részben pedig az e területen kialakított finomrétegtani ősmaradványgyűjtő módszer segítségével az utolsó 100.000 év - nyári - hőmérsékleti adatainak számszerű rekonstrukcióját eredményezte ("pocokhőmérő"). Végül ebben az időszakban indult el a rudabányai ércbányák területén az azóta világhírűvé vált leggazdagabb európai emberelőd-leletkomplexum feltárása és monografikus feldolgozása, egyben a földtörténet egyik leghiányosabban ismert időszaka (9-12 millió év) földtani-őskörnyezeti viszonyainak tisztázása.

1970 és 1974 közt a debreceni Kossuth Lajos Tudomány Egyetem Állattani és Embertani tanszéke vezetését láttam el, hangsúlyt fektetve az oktatói kar kutató tevékenységének "intenzívebbé tételére". Itt újra találok egyetemi hallgató korom nagy kérdésével: miért "rossz az egyetemi oktatási rendszerünk? Csak Debrecenben, a gyakorlatban értettem meg az okokat. Egyszerűen arról van szó, hogy két ellentétes tevékenységet akarunk az egyetemekkel megvalósítani: egyrészt a tudomány legújabb eredményeire támaszkodó ismerettel indítani újtjára a hallgatót, ha gyakorlati pályára készül, másrészt arra figyelmeztetni, hogy automatikusan semmit se fogadjon el, hanem ellenőrizzen mindent, mert esetleg más, új adatok más, új, elfogadhatóbb vagy jobb eredményeket nyújthatnak. Ebből következik, hogy az első ismeretet ad, míg a másik ismeret-rombolásra és új, esetleg teljesen új ismeretek-ismeretrendszerek felépítésére biztat és legfeljebb irányít. Ezt a sok kis egyetemmel rendelkező német felsőoktatás úgy oldja meg, hogy specialistáit úgy "szórja szét" egyetemein, hogy félévenként egyetemről-egyetemre vándorolva a kutató beállítottságú hallgató is megkapja a maga önképzését biztosító kutatóprofesszorait. A gazdag amerikai nagy egyetemek természetesen képesek a "mesterségre" (pedagógus, építész, gyakorló orvos, stb.) felkészítő professzorok mellett megfelelő számú kutatóprofesszort is alkalmazni. Ez utóbbiak viszont nem kinevezés, hanem beállítottságuk (és

képességeik) alapján lesznek egyetemük kutatóprofesszorai. A félreértés elkerülése végett itt nyomatékosan hangsúlyozom, hogy azok a kiváló kutatók, akik nincsenek abban a szerencsés helyzetben, hogy egy kutatóintézet "védelmében" végezhesék felfedezői tevékenységüket, megélhetésük biztosítására az egyetemek oktatói karát terheltek. Terhelték, miután az oktatómunkát teherként ellátva kutatómunkájukat sem tudják kifejezni. Kisebb-nagyobb akadémiai kutató-csoportok szervezése nem egy területen sokat segített ezen a hiányosságon.

1974-ben nyugalomba vonultam - hogy az adminisztratív-menedzseri munkától mentesülve - kutatói terveimet-elgondolásaimat vehessem elő. Így három fő területre koncentráltam munkámat: Rudabányai ásatásaim befejeztével a lelőhely Európában egyedülálló ősnövény- és őssálat-leletanyagának áttekintése után az emberré válás legterjedelmesebb emberszabású anyagának előzetes (főleg a nemzeti vezető orgániumokban - Nature, stb.) ismertetését követően utóbbiak részletes monográfiáját készítettem el.

Másik fő célkitűzésem az emlősállatok rendszertani-nevezéktani áttekintésének összeállításában láttam. Ehhez viszont magyarázattal kell szolgálnom. Az 1758-ban Linné, a természet tárgyainak (főleg növény- és állatvilágának) első modern rendszeres áttekintését adó 3 kötetében még 42 emlősállat-nemzetséget ismert. E szám másfél évszázad alatt kb. 4000-re emelkedett (részben az Európán kívüli területek, részben a kihalt állatnemzetségek ezreinek megismerésével). Miután egy-egy új rendszertani egység ismertetéséhez gyakorlatilag az egész addig ismertté vált élővilág irodalmát kellene a kutatónak áttekintenie (az érvényes névadáshoz), ami természetesen lehetetlen, sorozatosan jelent meg az irodalomban 30-50 évenként egy-egy névjegyzék. Ezek azonban távolról sem voltak azonos értékűek. A katalógusok kb. fele ugyanis csak az "ismertebb" neveket regisztrálta, ezzel "könnyítve" a felületes felhasználók dolgát - főleg a könnyű doktorálási lehetőségre vadászó, a szakterületről úgyis másfele igyekvő fiatalokét. Az emlőskatalógusok másik fele viszont lelkiismeretesen összeállított, megbízható átnézetet igyekezett adni. A másik probléma, hogy a legutolsó teljességre törekvő katalógus 1904-ben látott napvilágot. Viszont az azóta ismertté vált taxon nevek száma kb. megkettőződött! Ez a tény önmagában is alapvető fontosságú feladattá tette egy a teljesség igényével összeállított új áttekintést az emlősökről - amit sokévi előkészítő ("mellék") munka után 1999-ben lezárhattam. Korszerű áttekintést a madarakról már megkaptuk, míg a többi gerincesállat-osztály korszerű és teljes számbavétele még várat magára.

További terveim - rajtam kívül álló okokból - elsősorban nem tőlem függenek.

20 éves koromtól Európán kívül beutaztam Észak-Amerika, Afrika és Ázsia nagy részét, felkeresve mindenütt az egyetemek, múzeumok kutatásterületem szempontjából szóba jövő gyűjteményeit, jelentős kutatóit. Fontos ősmaradvány-anyagok originálisainak megismerése mellett - és ez volt talán újtajm és ismeretségeim mellett a legfontosabb nyereségem - rájöttem: nem vagyunk senkinél sem alábbvalók, csak szegényebbek. Emiatt nem tudunk nagyszabású

trópusi ásatásokat végezni, vagy óriási anyagi befektetéseket követelő ún. team munkákat szervezni (legtöbbször ismereteink számítógépes összemérésére), de tudunk új ismereteket szerezni és ezek értelmezésével új perspektívákat nyitni a kutatásnak. Ha pedig az eszközök hiányában elakadunk, akkor korszerűsítjük az ókor óta ismert alapigazságot: ha rövid az anyagi lehetőségünk, megtoldjuk egy ötlettel.

